

**ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
КРЕДИТУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ТОВАРНOSTІ СЕЛЯНСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У 1920-Х РР.**

У статті розглядаються зміст та особливості впровадження системи контракції у сільському господарстві Української СРР у 1920-х рр. Вказано, що одним із головних організаторів цієї роботи стала кредитна сільськогосподарська кооперація.

Показано роль контракційних авансів та кооперативних кредитів у процесі переходу від грошового кредитування до значно кориснішого для селянського господарства матеріалізованого кредитування товарами виробничого призначення. Проаналізовано процес налагодження широкого агрокультурного обслуговування селянства на фоні контракції сільського господарства.

Ключові слова: *сільське господарство, 1920-ті рр., контракція, кредитування, кооперація, Цукротрест.*

Важливим засобом економічної розбудови сільського господарства стала контракція – широкий комплекс збуто-постачальницьких і виробничих договірних відносин між селянськими господарствами, сільськогосподарськими кооперативними об'єднаннями і державними організаціями та переробними підприємствами. Одним із головних організаторів цієї роботи стала кредитна сільськогосподарська кооперація.

Контракція була відома і в дореволюційний час. Однак, в ту пору практично весь її об'єм носив суто комерційний характер. Контракція організовувалася приватними посередниками, інтереси яких, як правило, не

йшли далі власного збагачення.

Переважно суто торгівельний характер мала контракція і на початку відбудовного періоду. В першу чергу вона вирішувала проблему забезпечення стабільності сировинної бази переробної промисловості, ліквідації елементів випадковості в організації поставок сільськогосподарської продукції. Складаючи контракційну угоду, господар брав на себе зобов'язання в наперед визначені строки, по обумовленій ціні, здати частину врожаю із законтракованої площі. В рахунок оплати майбутньої поставки йому надавався грошовий кредит, що гарантував проведення основних виробничих процесів. Це давало можливість господарству впроваджувати ту чи іншу культуру навіть в тому випадку, коли раніше воно її не виробляло. В цьому разі контракція використовувалась і як засіб розширення площ, зайнятих потрібною культурою, залучення до її вирощування нових виробників.

Основна робота по контракції була в цей час направлена на забезпечення сировиною цукрової промисловості. Організаторами контракції спочатку виступали самі цукрові заводи. Селянське господарство заключало угоду про поставку буряків безпосередньо з цукровим заводом. Умови контракції також вироблялись безпосередньо на місцях. Як правило, в них майже не приділялось уваги організації виробничої та агрокультурної роботи.

Сільськогосподарські кооперативні товариства включались в проведення контракції в перший же рік своєї роботи. На відміну від контракційних угод, що вироблялись адміністрацією цукрових заводів, контракційна робота кооперації вже з перших кроків передбачала немало виробничих і агрокультурних елементів. Їх належний розвиток стримувався обмеженими економічними можливостями універсальних сільськогосподарських товариств, в яких першопочатково концентрувалася ця робота. Для організації виробничих і агрокультурних елементів контракції економічно ще досить слабкі на той час універсальні сільськогосподарські товариства повинні були витратити лише власні, ще дуже обмежені кошти.

У кінці 1923 року «Сільським господарем» та Цукротрестом була

вироблена угода про основні принципи та умови участі універсальних сільськогосподарських товариств і їх спілок в контрактації цукрової сировини. Основними організаторами контрактації почали виступати спілки сільськогосподарських кооперативних товариств. Вони склали угоди з цукровими заводами про об'єми і господарчі деталі контрактації, розподіляли серед кооперативних товариств грошові аванси. Використовуючи грошові аванси цукрових заводів та залучаючи кредитні кошти кредитної сільськогосподарської кооперації, сільгоспспілки організували постачання селянства посівним матеріалом, сільгоспінвентарем, мінеральними добривами, надавали агрономічну допомогу. Взявши на себе основні об'єми кредитної роботи, фінансове забезпечення та організацію постачання селянства товарами виробничого призначення, кредитна сільськогосподарська кооперація надала можливість низовим сільськогосподарським товариствам сконцентрувати свою увагу безпосередньо на підвищенні ефективності виробничої роботи селянських господарств. Все більш значне місце в їх діяльності стало займати виробниче обслуговування селянських господарств, організація їх виробничої взаємодії, без чого переважна частина незаможних господарств просто не в змозі була прилучитись до високодохідної галузі цукробуряківництва. Взаємодія ж з кредитною сільськогосподарською кооперацією, яка за рахунок контрактаційних авансів та власних кредитів організувала широку оптову торгівлю товарами виробничого призначення, дозволила сільськогосподарським товариствам все ширше переходити від грошового кредитування до значно кориснішого для селянського господарства вже матеріалізованим кредитуванням товарами виробничого призначення.

Укладаючи з сільськогосподарським товариством договір про контрактацію, селянин брав на себе зобов'язання виконати цілий ряд заходів, націлених на підвищення врожайності та якості продукції: якісно обробити землю, застосовувати добрива і сортове насіння, догляд за посівами проводити згідно вимог агротехніки. Кооперативні організації, спираючись на кошти системи сільськогосподарського кредиту, створювали йому для цього необхідні

передумови: постачали сільгоспмашини, інвентар, насіння, мінеральні добрива, створювали прокатні пункти складних дорогих машин, організовували агрономічне обслуговування.

Для організації контрактаційної роботи, Цукротрест відраховував сільськогосподарській кооперації 6 % вартості зданої нею цукросировини: товариства отримували 3 %, спілки – 2,75 %, «Сільський господар», а потім «Бурякоспілка» – спеціальна сільськогосподарська кооперативна система, що організовувала селянську роботу в галузі цукробуряківництва, – 0,25 % [12, арк. 105].

Тісна співпраця кредитної сільськогосподарської кооперації та спеціальної системи цукробуряківничої кооперації дозволила значно підвищити економічну зацікавленість селянства.

Економічні умови контрактації покращувались і надалі. Видача жому авансувалась до 5 пудів за берківець. Швидше здійснювалось авансування. Після посіву цукрових буряків господар мав на руках вже 75 % авансу [13, арк 3]. В травні 1925 року сума авансу складала 25 крб. за десятину, але з допомогою кредитної сільськогосподарської кооперації на середину року була доведена вже до 30 крб [5, с. 18; 6, с. 79].

Здійснювався також ще цілий ряд менш значних організаційно-економічних заходів. Покращення фінансових і організаційних можливостей системи буряківничої кооперації дозволили їй значно розширити сітку кооперативного обслуговування селянських господарств. Кількість агрономів мережі «Бурякоспілки» з 50 чоловік у 1922 році збільшилась на середину 1926 року до 441 чоловік [11, с. 1]. Сукупність всіх цих факторів дозволила вже в 1923/24 році збільшити площу контрактованого сільськогосподарською кооперацією засіву цукрових буряків з 30 до 120 тис. десятин [9, с. 3].

Вдало знайдені форми раціонального поєднання фінансових ресурсів, авансованих переробною промисловістю, та коштів кредитної сільськогосподарської кооперації, добре поставлена організаційно-економічна робота в галузі контрактації селянського цукробуряківництва стимулювали

контрактацію ряду інших важливих технічних культур: соняшника, тютюну, картоплі, хмелю. Розширення обсягів їх контрактації забезпечувало безперебійну роботу цілого ряду галузей переробної промисловості.

До кінця відбудовного періоду сільськогосподарська кооперація за активною участю кредитної мережі розгорнула контрактаційну роботу в самих різних галузях сільського господарства. Вона сконцентрувала у себе практично весь її обсяг. Замість великої кількості різних організацій сільськогосподарська кооперація стала системою, яка сконцентрувала практично всю контрактаційну роботу.

Ліквідація економічно недоцільної в цій сфері конкуренції, яка мало сприяла швидкому вирішенню пекучих проблем як в промисловості, так і в сільському господарстві, дозволила в стислі строки покращити постачання переробної промисловості сировиною. Так, на 1925 рік передбачалося законтрактувати 10 тис. пудів хмелю. На 1 серпня було законтрактовано вже 15 тис. пудів і малися перспективи для контрактації ще 5 тис. пудів. Таким чином контрактаційні угоди охоплювали 80 % товарного виробництва хмелю [6, с. 76]. У наступному 1926 році сільськогосподарською кооперацією було законтрактовано вже понад 30 тис. пудів хмелю [7, с. 69]. Не гірше розгорталася контрактаційна робота і в спиртовиробництві. У 1926 році було законтрактовано майже 70 % картоплі, необхідної для забезпечення виробничих потужностей заводів Укрспиртотресту [8, с. 77].

Завдяки цим заходам були повністю завантажені для ритмічної роботи введені тут нові великі потужності по виробництву олії та значно покращене постачання нею міст та промислових центрів.

Велике значення для поліпшення контрактаційної роботи мало рішення Раднаркому України від 27 квітня 1927 року по створенню спеціального фонду для агрономічного обслуговування вирощування сировини та експортних культур [1, с. 84].

Значення та необхідність самої широкої агрокультурної роботи в тогочасному сільському господарстві важко переоцінити. В цілому ряді

випадків виробничі процеси велися значною частиною селянства досить примітивно. Не слід забувати також, що в післяжовтневий період в Україні виникло більше, ніж мільйон нових селянських дворів. Зрозуміло, що їх господарі не мали достатніх навичок ведення інтенсивного товарного виробництва. У рівній мірі це стосувалося і більшості незаможних господарств. З допомогою виробничих кредитів, контрактаційного авансування, вони втягувалися в сферу вирощування недоступних їм раніше цінних товарних культур.

Велике зростання грошового і товарно-виробничого кредитування в ході контрактації безумовно мало велике позитивне значення. Але не можна забувати про те, що в умовах дрібнотоварного виробництва неефективне використання цих коштів могло привести господарство до тяжких економічних наслідків. Тому одним із компонентів контрактаційної роботи стало налагодження широкого агрокультурного обслуговування селянства. Господарство, що законтрактувало посів тієї чи іншої культури, отримувало постійну кваліфіковану агроорганізаційну допомогу. На 1 липня 1927 року цю роботу вели вже 1018 агрономів сільськогосподарської кооперації [10, с. 7]. За винятком агрономів системи «Бурякоспілка», які в 1927 році працювали при 23 округових чи районних спілках бурякових товариств, вони, як правило, утримувались за кошти великих сіткових кредитних сільськогосподарських товариств. Обов'язкові рекомендації висококваліфікованих, старанних, добре оплачуваних кооперативних агрономів, підкріплені наданими згідно контракту засобами для їх здійснення, дозволяли селянам підвищувати врожайність, забезпечувати високу якість вирощеної продукції, що в кінцевому результаті втілювалось у високі грошові доходи.

В 1926/27 році селянство уклало з буряковими та кредитними сільськогосподарськими товариствами договори на контрактацію 525,7 тис. га основних технічних та зернових культур [1, с. 79]. По мірі розвитку та зміцнення кредитної сільськогосподарської кооперації умови контрактації ставали все більш вигідними для селянства. Так, із 54 млн. крб., випланих в

1927 році буряківничою кооперацією, 14 млн. було видано авансом за 5 місяців до початку копання цукрових буряків [3, с. 32]. Завдяки цьому вже з 1925 року кооперативна контрактація охоплює практично всі площі цієї найважливішої в Україні технічної культури [4, с. 5, 72].

Постійне зростання фінансових можливостей кредитної сільськогосподарської кооперації, накопичення організаційно-господарського досвіду в цій галузі всіма ланками широко розгалуженої кооперативної системи на селі дозволили швидко розвивати загальні обсяги цього ефективного методу реконструкції аграрного сектора народного господарства України. Про інтенсивність зростання темпів і обсягів цієї роботи, починаючи з кінця відбудовного періоду, яскраво свідчить вже той факт, що за 1926–1928 роки об'єми контрактації продукції рослинництва зросли в 4 рази [10, с. 36].

Добре налагоджена кооперативна система контрактації дозволяла оперативно реагувати на швидку зміну економічної ситуації. У переліку передбачуваних нею заходів в залежності від конкретного стану речей першорядного значення набували ті чи інші аспекти роботи. Так, враховуючи загострення в 1927/28 році становища: заготовками хлібопродуктів, об'єм контрактації зернових та зернобобових культур за один рік був збільшений в декілька разів. На наступний 1928/29 рік лише озимі культури було законтраковано на площі біля 3,4 млн. га. Загалом же завдяки цілеспрямованим фінансово-економічним заходам системи сільськогосподарського кредиту загальний обсяг контрактації зернових культур 1928/28 року досяг 5,3 млн. га, перевищивши показник попереднього року у 2,5 рази [2, с. 9].

Не можна однак не вказати на ті негативні моменти, які гальмували розвиток контрактаційної роботи. Особливо різко позначались вони на стані справ в основній галузі сільського господарства – зерновиробництві, починаючи з другої половини 20-х років. В основі наростання негативних явищ лежали очевидні викривлення державної заготівельної політики, в основу якої, як вже зазначалось, було покладене штучне заниження заготівельних цін,

вперше введено в 1923/24 році. В період, коли грошова одиниця була відносно стабільною, різниця між вільною, ринковою ціною і конвенційними (фіксованими) державними цінами заготівельних організацій ще якось сприймалась селянством. Однак в міру наростання інфляційних тенденцій вона ставала все більш неприйнятною, особливо в зерновиробництві, яке на відміну від буряківництва не мало таких усталених торгівельно-збутових відносин, які традиційно існували між селянами-бурякосіячами та цукровими заводами.

Прагнучи забезпечити шляхом контрактації надходження стабільних обсягів зерна від селянства, планові державні та кооперативні заготівельні організації були однак скуті в своїх діях неможливістю вказати своїм контрагентам – селянським господарствам кінцеву розрахункову ціну на контрактовані зернопродукти. Спостерігаючи очевидне наростання темпів інфляції, селянство, починаючи з весни 1927 року, почало із зрозумілих причин уникати того, щоб пов'язувати себе зобов'язаннями перед державою за умов застосування нею фіксованих заготівельних цін на зерно. Контрактаційні угоди на озимі культури, наприклад, укладались ще з осені. Розмір контрактаційних авансів визначався у відсотках, виходячи із цін нинішнього заготівельного сезону, які були відомі селянам, на основі чого вони могли судити про прийнятність чи неприйнятність для них суми авансу. Та кінцевий розрахунок, який проводився вже після здачі зерна, мав відбуватись по цінам, які не визначались в контрактаційній угоді. Вони мали бути визначені лише при затвердженні конвенційних цін на нову заготівельну кампанію. На неприйнятність для селянства таких умов контрактації відверто вказувалось на Всеукраїнській нараді завідуючих окрземвідділами в середині лютого 1928 року, коли державні заготівельні ціни на зерно урожаю 1928 року все ще були не визначені. У прийнятій нею резолюції прямо зазначалось: «Шляхом контрактації суттєво впливати на масове сільське господарство» (малось на увазі зерновиробництво – прим. авт.) в найближчий час неможливо. Цей вплив повинен відбутись шляхом попереднього оголошення цін на потрібні види сільськогосподарської продукції та надвишок до них... в поточному році з

оголошенням цін запізнались і тому домагались, аби зазначене оголошення було проведене негайно [14, арк. 7].

З другої половини 20-х років контракція стала все більш важливим фактором економічного та соціального піднесення українського села. Заключаючи договір з кредитним сільськогосподарським товариством, селянин не лише отримував від нього грошовий аванс, високоякісний посівний матеріал, добрива та агрономічну допомогу. Одночасно він приймав на себе зобов'язання використати все це з максимальним економічним ефектом, поставивши продукцію високої якості, в обумовлених об'ємах і у встановлені строки.

Підвищення рівня рільництва чи тваринництва потребувало, як правило, застосування більш продуктивних сільськогосподарських машин та устаткування. Зрозуміло, що вони були дорожчі тих, що застосовувалися раніше, не кажучи вже про те, що незаможному чи й середняцькому господарству придбати сівалку чи механічний сепаратор було не лише фінансово непосильно, але й просто безглуздо з економічної точки зору. Коштовна високопродуктивна машина ніяк не могла окупити себе в обмежених масштабах дрібнотоварного незаможно-середняцького господарства. У той же час застосування високопродуктивної техніки могло помітно збільшити доходи господарства.

Саме з такої очевидної економічної доцільності перед селянським господарством наочно поставало питання про необхідність більш активної його участі в роботі тих чи інших сільськогосподарських кооперативних осередків. Економічно доцільне поєднання тих чи інших виробничих зусиль чи грошових коштів дозволяло підняти незаможне чи середняцьке господарство на більш високий рівень. Саме на цій основі за активною підтримкою кредитних сільськогосподарських товариств виникали машинні товариства, члени яких спільно купували і володіли трактором, молотаркою чи іншими подібними машинами, прокатні й зерноочисні пункти, маслобойні, сушарки.

Таким чином контракція всебічно активізувала підприємницьку діяльність найширших кіл селян-виробників, сприяла економічному

піднесенню аграрного сектора народного господарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Два роки роботи уряду УСРР, 1926/27–1927/28. – 227 с.
2. Кооперована громада. – 1929. – № 20. – С. 9.
3. Коопероване село. – 1928. – № 3. – С. 32.
4. Річний звіт системи бурякової кооперації за 1928 рік. – 89 с.
5. Сільський господар. – 1925. – № 11/12. – С. 18.
6. Сільський господар. – 1925. – № 15/16. – С. 76 – 79.
7. Сільський господар. – 1926. – № 17/18. – С. 69.
8. Сільський господар. – 1928. – № 22/23. – С. 77.
9. Сільський господар. Звіт за III операційний рік. – X., 1925. – 132 с.
10. Сільський господар. Звіт за 1927/28 операційний рік. – 75 с.
11. Український агроном. – 1926. – № 10. – С. 11.
12. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 4. – Спр. 19. – 144 арк.
13. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 3. – Спр. 882. – 53 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2749. – 68 арк.

Морозов А. Г., Компаниец А. В. Значение системы сельскохозяйственного кредита для повышения товарности крестьянских хозяйств Украины в 1920-х гг.

В статье рассматриваются содержание и особенности внедрения системы контрактации в сельском хозяйстве Украинской ССР в 1920-х гг. Указано, что одним из главных организаторов этой работы стала кредитная сельскохозяйственная кооперация.

Показана роль контрактационных авансов и кооперативных кредитов в процессе перехода от денежного кредитования к более полезному для крестьянского хозяйства материализованному кредитованию товарами производственного назначения. Проанализирован процесс налаживания широкого агрокультурного обслуживания крестьянства на фоне

контрактації сільського господарства.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, 1920-е гг., контрактация, кредитование, кооперация, Цукротрест (Сахаротрест).*

Morozov A.G., Kompaniyets O.V. The meaning of agricultural credit system to improving the marketability of peasant farms in Ukraine in the 1920-s.

The article deals with the content and features of the contracting system implementation in agriculture of the Ukrainian SSR in the 1920-s. Indicated that one of the main organizers of this work was the agricultural credit cooperatives.

Authors shows the role of contracting advances and cooperative loans during the transition from cash credit to, more useful for the peasant economy, lending of products for production purposes. Analyzed the process of establishing a broad agrokultural service of peasantry against the backdrop of contracting service of agriculture.

Keywords: *agriculture, 1920, contracting, financing, cooperation, Tsukrotrest (Sugar-Trust).*